

پیامدهای کالبدی - فضایی مشارکت روستاییان در اجرای طرح‌های توسعه روستایی، با

تأکید بر طرح‌های عمرانی دولت

(مطالعه موردی: دهستان کوه‌دشت جنوبی شهرستان کوه‌دشت)

هدایت‌الله درویشی^۱ - کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران *

فرهاد عزیزپور - استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

عبدالرضا رحمانی‌فضلی - استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

مریم بیرانوندزاده - دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۰۲/۱۱ صص ۲۳۱-۲۱۳ تاریخ تصویب: ۱۳۹۲/۰۸/۰۲

چکیده

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌هایی که بر بعد کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی کشور اثر می‌گذارد، اجرای طرح‌های عمرانی است که توسط بخش دولتی در سکونتگاه‌های روستایی اجرا شده است. اثربخشی مطلوب این طرح‌ها، همواره یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های مجریان آن‌ها بوده است. ارزشیابی‌ها نشان داده‌اند که نقش مشارکت مردمی در تهیه، تصویب و به‌ویژه اجرای طرح‌ها اهمیت زیادی دارد. در طرح‌های عمرانی که مجریان بر نقش‌پذیری مردم تأکید داشتند، اثرات این طرح‌ها در ابعاد مختلف به‌ویژه بعد کالبدی - فضایی پایدارتر و درجه رضایتمندی روستاییان بیشتر بوده است؛ ولی در جاهایی که بی‌توجهی به نقش مردم شده، اثرات طرح‌ها ناپایدارتر بوده و حتی گاهی زمینه‌ساز بروز مشکلات دیگری برای روستاییان شده است؛ براین اساس، این تحقیق با هدف سنجش نقش مشارکت روستاییان در اثربخشی کالبدی - فضایی طرح‌های عمرانی (فیزیکی) بخش دولتی در

---

۱. نویسنده مسؤول: Email: hedayat_4@yahoo.com

روستاها انجام شده است. روش انجام این تحقیق، توصیفی-تحلیلی است. روش جمع‌آوری اطلاعات آن نیز، کتابخانه‌ای-پیمایشی است. محدوده جغرافیایی این تحقیق، دهستان کوه‌دشت جنوبی و جامعه آماری آن ۴۷ نقطه روستایی است. تعداد نمونه مورد مطالعه، شامل ۱۰ روستا و ۳۲۴ خانوار است. گروه تحقیق برای تعیین حجم نمونه روستاها و خانوارها، از فرمول کوکران استفاده نموده است. با توجه به مسئله، روش نمونه‌گیری روش‌های طبقه‌ای و تصادفی است. همچنین، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون آماری (T-TEST) و مدل تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) استفاده شده است. نتیجه تحلیل انجام‌شده نشان داده است که طرح‌های عمرانی از نگاه روستاییان در برخی از روستاها از اثرات مطلوبی برخوردار بوده است. با توجه به فرضیه تحقیق، سنجش تأثیر عوامل، علت اثربخشی مطلوب را مشارکت روستاییان تعیین کرده است.

کلیدواژه‌ها: سکونتگاه‌های روستایی، نقش‌پذیری روستاییان، مدل تحلیل سلسله‌مراتبی، استان لرستان.

۱. مقدمه

روستا به‌عنوان عینیت جغرافیایی یا واقعیت مکانی-فضایی متشکل از اجزایی مرتبط به هم است که می‌توان آن‌ها را یک نظام به‌شمار آورد. این نظام مکانی-فضایی نه تنها تحت تأثیر نیروها و روندهای درونی این نظام است، بلکه در عمل از مجموعه‌ای از نیروها و روندهای بیرونی که از سایر واقعیت‌های مکانی-فضایی یا غیرفضایی نشأت گرفته‌اند؛ تأثیر می‌پذیرد (سعیدی، ۱۳۷۷: ۲۱). در این میان، یکی از مهم‌ترین عوامل و نیروهایی که بر یکی از مهم‌ترین ابعاد این نظام؛ یعنی، بعد کالبدی-فضایی سکونتگاه‌های روستایی اثر می‌گذارد، طرح‌های عمرانی (فیزیکی) هستند که توسط دولت در عرصه‌های روستایی اجرا گردیده‌اند.

آنچه در این زمینه، اسناد برنامه توسعه کشور بر آن تأکید دارند، این است که با وجود تخصیص اعتبارات کافی و اجرای تعداد نسبتاً زیادی از این دست طرح‌ها (طرح‌های عمرانی)، هنوز شاخص‌های توسعه وضعیت مطلوبی ندارند. به عبارت دیگر، این طرح‌ها اثربخشی مناسبی بر ابعاد زندگی روستاییان (به‌ویژه اجتماعی-اقتصادی) نداشته‌اند. این وضعیت، متأثر از عوامل مختلفی است که غالباً دارای ماهیت ساختاری یا عاملیتی هستند. در این بین، یکی از مهم‌ترین عوامل، میزان مشارکت‌پذیری

روستاییان در طرح‌های عمرانی است. ارزشیابی‌ها نشان داده‌اند نقش مشارکت مردمی در تهیه، تصویب و به‌ویژه اجرای طرح‌ها اهمیت زیادی دارد. در طرح‌های عمرانی که مجریان بر نقش‌پذیری مردم تأکید داشتند، اثرات این طرح‌ها در ابعاد مختلف به‌ویژه بعد کالبدی-فضایی پایدارتر بوده و درجه رضایتمندی روستاییان بیشتر بوده است؛ ولی در جاهایی که بی‌توجهی به نقش مردم شده است، اثرات طرح‌ها ناپایدارتر بوده و حتی گاهی زمینه‌ساز بروز مشکلات دیگری برای روستاییان شده است.

در این زمینه درکنز^۱ (۲۰۱۰) عقیده دارد که برای اثرگذاری افراد به‌حاشیه رانده‌شده روستایی در فرایند توسعه و مشارکت هرچه بیشتر آن‌ها در مقولات اجتماعی-اقتصادی و کالبدی، بایستی آن‌ها را ترغیب نمود تا زمینه تقویت نواحی روستایی فراهم شود. سعیدی (۱۳۸۹) نیز در این باره می‌نویسد؛ شالوده فکری و رویکرد اجرایی آمرانه، همراه با تأکید بر شیوه‌های از بالا به پایین، زمینه نادیده‌گرفتن نقش افراد و گروه‌های ذی‌نفع؛ یعنی روستاییان را فراهم می‌کند که این خود سبب شده است تا اعمال مدیریت و پیش‌برد بسیاری از برنامه‌های عمرانی و توسعه‌ای، انسجام لازم و کارآمدی کافی را برای چاره‌جویی یا تعدیل نارسایی‌های موجود نداشته باشد.

مشارکت و اثربخشی آن بر ارتقای پایدار شاخص‌های توسعه مسئله‌ای است که نواحی مختلف کشورمان به دلیل تأثیرپذیری از الزامات اجتماعی-اقتصادی و مکانی-فضایی، از شرایط متفاوتی برخوردار هستند. دهستان کوه‌دشت جنوبی به‌عنوان بخشی از گستره فضایی استان لرستان از آن جمله است. این ناحیه روستایی در سال‌های بعد از جنگ منابع اعتباری را (هرچند محدود در مقایسه با سایر نواحی کشور) برای اجرای طرح‌های عمرانی از جمله طرح‌های هادی روستایی، توسعه شبکه راه روستایی، شبکه گازرسانی، برق‌رسانی و ... جذب کرد. این طرح‌ها با توجه به اهدافشان، توانستند در برخی از روستاهای ناحیه، در تولید فضاهای جدید و نیز در اصلاح وضعیت فضاهای موجود، اثرات مطلوبی داشته باشند و زمینه را برای ارتقای شاخص‌های توسعه فراهم کنند. افزایش ارزش اماکن و اراضی، تسهیل در آمدوشد روستاییان، جدایی فضای زیست انسان از فضای دام، کاهش هزینه و مدت زمان سفر برای دسترسی به خدمات، از جمله این تحولات هستند که می‌توان

1. Derkzen

به آن اشاره کرد؛ البته شدت اثربخشی این طرح‌ها در روستاهای مختلف ناحیه متفاوت بوده است. بررسی‌های اکتشافی اولیه در ارتباط با مسئله نشان داده است که عوامل مختلف اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی و سیاسی در بروز این شرایط اثرگذار بوده‌اند. در میان این عوامل، مشارکت مؤثر روستائیان در فرایند تهیه و به‌ویژه اجرای این طرح‌ها از اهمیت بیشتری برخوردار است. در روستاهایی از ناحیه که بر نقش این عامل از طریق تقویت روابط بین دستگاه‌های اجرایی و نهادهای محلی، تقویت روحیه جمع‌گرایی، نقش‌دهی به ریش‌سفیدان و افراد معتمد، درکنار نهادهای محلی، توجه به نظرات مردم، انطباق‌دهی زمان اجرای پروژه‌ها با فصل بیکاری روستائیان توجه شده است، تفاوت معناداری بین اثرات طرح‌ها در این روستاها با سایر روستاهای ناحیه وجود دارد. به عبارت دیگر، این عامل در این روستاها سبب پایداری طرح‌ها و به تبع آن سبب پایداری اثرات آن نیز شده است؛ براین اساس، در تحقیق حاضر به دنبال پاسخ به سؤالات زیر هستیم:

۱. آیا روستائیان در اجرای طرح‌ها و پروژه‌های توسعه روستایی مشارکت داشته‌اند؟
۲. مشارکت روستائیان در طرح‌ها و پروژه‌های توسعه روستایی چه پیامدهای فضایی را به دنبال داشته است؟

۱.۱. پیشینه تحقیق

پیشینه این تحقیق را باید به‌طور مشخص در مورد نقش مشارکت روستائیان در اثربخشی بر طرح‌های توسعه جست‌وجو کرد. تحقیقات انجام‌شده در این زمینه عمدتاً در قالب مقالات علمی ارائه شده‌اند.

کوهن^۱ (۱۹۸۰) در مقاله خود بر ضرورت مشارکت در برنامه‌ها و پروژه‌های توسعه تأکید می‌کند و چارچوبی برای توجه به مشارکت در برنامه‌های توسعه روستایی را ارائه می‌نماید. انرمیچ^۲ (۱۹۹۸) در مقاله خود با توجه به ابهامی که در مفهوم مشارکت وجود دارد، تلاش می‌کند با دیدی انتقادی به موضوع توسعه مشارکت بپردازد. در گام اول، وی اقدام به ارائه

1. Cohen

2. Ener Mich

درجات مشارکت می‌کند و سپس، با تحلیل موارد مطالعه‌شده، مشکلات به‌کارگیری آن را در مطالعات دانشگاهی تبیین می‌کند.

دارابی (۱۳۸۵) در مطالعه خود به این نتایج رسیده است که سرمایه‌گذاری‌های عمرانی بیشتر ماهیت خدمات‌رسانی و تأمین زیرساخت‌ها را داشته‌اند و این مطلب، اگرچه به بهبود زیرساخت‌ها منجر شده است، اما شرط کافی برای بهبود شاخص‌های توسعه نیست و مشارکت به‌مثابه ابزار موردتوجه بوده است؛ بنابراین، ارتباط معنادار و قوی با حجم سرمایه‌گذاری نداشته است و این دو عامل نتوانسته‌اند در تغییرات شاخص‌های توسعه نقش مؤثری را ایفا کنند؛ بلکه عوامل دیگری مانند توانمندی‌های روستا، موقعیت جغرافیایی و مانند آن به‌عنوان عوامل تعیین‌کننده در فرایند تحول روستا مطرح هستند و اثرات دو عامل یادشده متأثر از این موارد، پیامدهای متفاوتی را از خود برجای گذاشته است.

زیرکی (۱۳۸۰) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی مشارکت روستاییان در طرح‌ها و پروژه‌های عمران روستایی»، با استفاده از روش‌های تحلیلی، توصیفی و توزیع پرسش‌نامه در میان روستاییان دهستان آستانه از توابع شهرستان تربت‌حیدریه، به بررسی عوامل فردی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر میزان مشارکت پرداخته است. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل آماری نشان‌دهنده گرایش روستاییان برای سهم‌شدن در فعالیت‌های مشارکت‌جویانه و ایفای نقش مشارکت‌های اجتماعی خود می‌باشد.

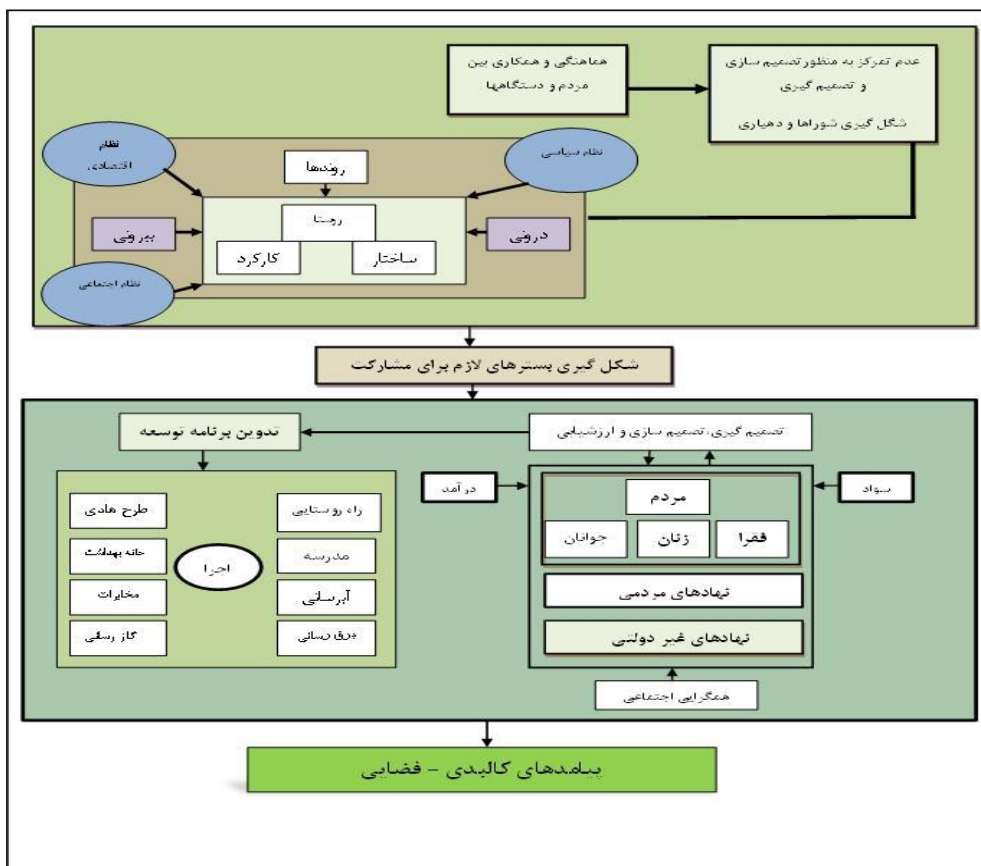
رفیع‌پور (۱۳۷۲) در تحقیقی درباره سنجش گرایش روستاییان نسبت به جهادسازندگی گذشته، در کنار سایر مباحث مطرح در این اثر، مشارکت روستاییان را موردتوجه قرار داده است. در پژوهش انجام‌شده بر روی روستاییان سه استان اصفهان، فارس و خراسان مشخص شده است که ۵۳٪ از پاسخ‌گویان در فعالیت‌های جهادسازندگی مشارکت داشته‌اند و ۲۷/۶٪ مشارکت نداشته‌اند و عده‌ای خواهان مشارکت بوده‌اند؛ ولی نتوانسته‌اند در فعالیت مشارکت داشته باشند. نتیجه حاصل از این پژوهش این است که بین پروژه‌های عمرانی جهاد و گرایش مثبت به پروژه‌های این نهاد رابطه معناداری وجود داشته است.

قاسمی (۱۳۸۴) در تحقیق خود در چارچوب بررسی عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر بر میزان مشارکت روستاییان، به این نتیجه رسیده است که عواملی چون رضایتمندی، انسجام اجتماعی، انگیزه پیشرفت، عضویت در نهادهای عمومی روستا، مسافرت، استفاده از رسانه‌های ارتباط جمعی، مالکیت اراضی زراعی و باغی، درآمد، ثروت، پایگاه اجتماعی - اقتصادی و میزان وابستگی خانوارهای روستایی به دولت، بر میزان مشارکت روستاییان در طرح‌های عمرانی اثرگذار هستند؛ البته، وی تأکید دارد که در بین این عوامل، عامل انسجام اجتماعی از اهمیت زیادی برخوردار است.

۱.۲. رویکرد نظری حاکم و مدل مفهومی تحقیق

مشارکت در برنامه‌ریزی، فرایندی از تحقیق و گفتمان و نیز سهیم‌نمودن مردم در فرایند تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی است که از طریق آن، افراد عقاید خود را به متصدیان امور اعلام می‌دارند تا بدین‌وسیله درکی چندجانبه از نیازهای خود را ارائه دهند تا متصدیان علل و اثرات این نیازها را تجزیه و تحلیل کنند و به تصمیمی مشترک و مؤثر دست یابند (دارابی، ۱۳۸۷: ۷۱۲). این موضوع از چنان اعتباری برخوردار است که گاهی توسعه را معادل مشارکت می‌دانند (طالب، ۱۳۸۴: ۴)؛ بنابراین، دستیابی به توسعه به‌طور عام و توسعه پایدار روستایی به‌طور خاص، بدون اتخاذ روش‌هایی که در آن به مشارکت مردمی به‌عنوان زیربنا نگریده شود، میسر نیست (مهدوی، ۱۳۸۴: ۲۱). با توجه به این مهم، در محور قرارگرفتن مردم و جامعه محلی جزو جدایی‌ناپذیر توسعه پایدار روستایی و از مقوله‌های اساسی است که در دستور کار برنامه‌های توسعه روستایی قرار گرفته است؛ زیرا، حرکت‌های برنامه‌ریزانة محض، بدون مشارکت، مداخله و تأثیرگذاری انسان بهره‌بردار اگرچه در بهترین شرایط نظری تنظیم و تدوین شوند، اما به دلیل ناهمخوانی با واقعیات ملموس عینی و تجربی عملاً راه به‌جایی نخواهند برد؛ براین اساس، الزامات بنیادی برنامه‌ریزی روستایی در آینده بر مبنای سه جنبه اساسی خواهد بود: همفکری، برنامه‌ریزی مشارکتی (یا گفتمانی) و اقدام جمعی (سعیدی، ۱۳۸۶: ۲۴۱).

سکونتگاه‌های روستایی به‌عنوان نظام دارای ساختار و کارکرد هستند که نه تنها متأثر از عوامل درونی، بلکه متأثر از عوامل بیرونی می‌باشند. تعادل و توازن بین ساختارها و کارکرد در ابعاد مختلف که زمینه‌ساز پایداری نظام است، زمانی می‌تواند شکل گیرد و اثربخش باشد که بین عوامل درونی و بیرونی نظام، تناسب و کنش متقابل مثبت وجود داشته باشد (شکل ۱):

شکل ۱- مدل مفهومی تحقیق

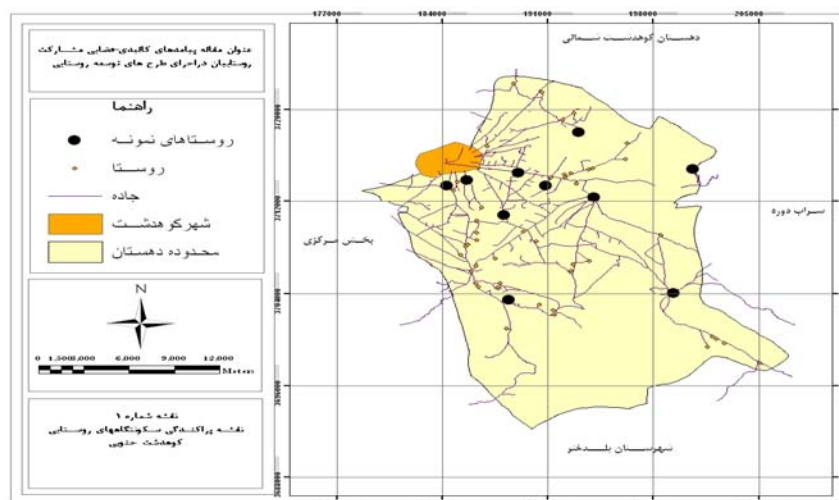
مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

۲. روش‌شناسی تحقیق

۲.۱. ویژگی‌های عمومی قلمرو جغرافیایی تحقیق

الف. موقعیت

دهستان کوه‌دشت جنوبی بین طول جغرافیایی ۴۶ درجه و ۵۱ دقیقه تا ۴۷ درجه و ۵۰ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۳۳ درجه و ۵۶ دقیقه شمالی، در جنوب شرقی شهرستان کوه‌دشت واقع شده است. این دهستان، از شمال به دهستان کوه‌دشت شمالی، از جنوب به شهرستان پلدختر، از شرق به شهرستان خرم‌آباد و از غرب به شهر کوه‌دشت محدود می‌شود.

شکل ۲- موقعیت مکانی و پراکندگی سکونتگاه‌های دهستان کوه‌دشت جنوبی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

ب. طرح‌ها و پروژه‌های توسعه روستایی

براساس اطلاعات دریافت‌شده از سازمان‌ها و اطلاعات حاصل از پیمایش، از مجموع ۴۷ روستای این دهستان، ۵ روستا برخوردار از طرح هادی می‌باشند؛ ۱ روستا از شبکه گازرسانی، ۱ روستا از مرکز بهداشتی - درمانی، ۱۱ روستا از خانه بهداشت، ۴ روستا از دبیرستان، ۱۲ روستا از مدرسه راهنمایی، ۳۰ روستا از مدرسه ابتدایی، ۴ روستا از مخابرات روستایی، ۹ روستا از مراکز ICT،

۱۵ روستا از تلفن خانگی، ۳۲ روستا از تلفن WLL و کل سکونتگاه‌های روستایی از خدمات زیرساختی (نظیر راه روستایی، شبکه آب آشامیدنی و برق‌رسانی) برخوردار هستند.

جدول ۱- تعداد روستاهای برخوردار از طرح‌ها و پروژه‌های توسعه روستایی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

ردیف	طرح و پروژه‌ها	تعداد روستاهای برخوردار
۱	طرح هادی	۵
۲	شبکه گازرسانی	۱
۳	مرکز بهداشتی-درمانی	۱
۴	خانه بهداشت	۱۱
۵	دبیرستان	۴
۶	مدرسه راهنمایی	۱۲
۷	مدرسه ابتدایی	۳۰
۸	مخابرات روستایی	۴
۹	مراکز ICT	۹
۱۰	تلفن خانگی	۱۵
۱۱	تلفن WLL	۳۲
۱۲	راه روستایی، شبکه آب آشامیدنی و برق‌رسانی	کل روستاهای برخوردار

۲.۲. روش تحقیق

روش انجام تحقیق، روش توصیفی-تحلیلی است. در این روش، محققان ابتدا به توصیف متغیرهای مستقل و وابسته پرداخته‌اند و سپس، نسبت به سنجش سطح اثرگذاری متغیرها اقدام کرده‌اند. روش جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق، روش کتابخانه‌ای-پیمایشی است و از مصاحبه و پرسشگری در این تحقیق (در چارچوب روش میدانی) استفاده شده است. محدوده جغرافیایی این تحقیق ۴۷ سکونتگاه روستایی دهستان کوه‌دشت جنوبی (در بخش مرکزی شهرستان کوه‌دشت) هستند. برای تعیین حجم نمونه روستاها (با در نظر گرفتن تعداد طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی اجرا شده

در روستا در رده‌های جمعیتی به‌عنوان شاخص اصلی انتخاب نمونه) و خانوارها، از فرمول کوکران استفاده شده است. در این فرمول با بهره‌گیری از سطح اطمینان ۰/۹۵، ضریب خطای ۵٪ و واریانس ۰/۲۵، حجم نمونه برابر با ۱۰ روستا و ۳۲۴ خانوار تعیین گردید. با توجه به تعداد نمونه‌ها، از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای و تصادفی استفاده شد. همچنین، در این تحقیق، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات به‌دست‌آمده، از روش‌های آماری (T-TEST) و روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) استفاده گردیده است.

جدول ۲- تعداد پروژه‌های عمرانی اجراشده در روستا و سهم هر رده از حجم نمونه

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

ردیف	رده جمعیتی	تعداد پروژه عمرانی اجراشده	حجم نمونه
۱	کمتر از ۵۰ خانوار	کمتر از ۳ طرح	۲
۲	۵۰ تا ۹۹ خانوار	۵ تا ۷ طرح	۲
۳	۱۰۰ تا ۱۹۹ خانوار	۷ تا ۱۰ طرح	۳
۴	۲۰۰ تا ۴۹۹ خانوار	بالاتر از ۱۰ طرح	۳

مهم‌ترین شاخص‌های تحقیق، افزایش ارزش زمین‌ها و املاک، زهکشی معابر و هدایت آب‌های سطحی، اولویت‌داشتن روستا در بهره‌برداری از تسهیلات بهسازی، توسعه موزون و هماهنگ روستا و سامان‌دهی کاربری اراضی و ... هستند. روایی و پایایی این شاخص‌ها با دریافت نظرات متخصصان و آزمون کرونباخ، ۰/۷۳ تعیین شد. برای وزن‌دهی به شاخص‌ها (در AHP) از نظرات کارشناسان استفاده شد.

۳. یافته‌های تحقیق

با توجه به بررسی‌های انجام‌گرفته در چارچوب تعریف مفهومی و عملیاتی از متغیرهای تحقیق، یافته‌های زیر حاصل شد.

۳.۱. انواع مشارکت روستاییان در طرح‌های عمرانی

نتایج پژوهش درمورد نوع مشارکت روستاییان در طرح‌های عمرانی، بیانگر آن است که از مجموع کل پاسخ‌گویان، ۱۲٪ در طرح‌ها مشارکت مالی (کمترین فراوانی)، ۳۷٪ مشارکت یدی و ۵۱٪ مشارکت فکری (بیشترین فراوانی) داشتند (جدول ۳):

جدول ۳- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان در سطوح و نوع مختلف مشارکت

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

نوع مشارکت	حجم نمونه	میزان مشارکت (درصد)
مالی	۳۹	۱۲
یدی	۱۲۰	۳۷
فکری و مشورتی	۱۶۵	۵۱
کل	۳۲۴	۱۰۰

طبق بررسی‌های انجام‌گرفته براساس نوع مشارکت در سطح روستاها، نتایج زیر استنتاج شده است:
 ۱. همه نقاط روستایی محدوده مورد مطالعه با بیشترین مشارکت فکری و مشورتی (۵۱٪)، از سطح مشارکت نسبتاً بالایی برخوردار هستند؛

۲. روستاهای قرعلیوند و آباریکی تمایل بیشتری به مشارکت در بعد مالی بالا و روستاهای خوشناموند، کیله، پشت‌باغ، قبرموسی، داودرشید و باباقلی تمایل متوسطی نسبت به مشارکت مالی دارا هستند. روستاهای کره‌پا آزادبخت و چنارپایین مشارکت پایینی در بعد مالی دارند؛

۳. روستاهای داودرشید، آباریکی، قرعلیوند تمایل بیشتری به مشارکت یدی، روستاهای خوشناموند، کیله، پشت‌باغ، قبرموسی، داودرشید و باباقلی تمایل متوسطی نسبت به مشارکت مالی و روستاهای کره‌پا آزادبخت و چنارپایین مشارکت پایینی یدی دارند.

۳. میزان رضایتمندی روستاییان نسبت به عملکرد طرح‌ها

هریک از طرح‌های توسعه به اشکالی خاص، کالبد روستاها را تغییر می‌دهند. برای سنجش پیامدهای کالبدی- فضایی طرح‌ها در روستاهای نمونه، گویه‌هایی تعریف شدند که براساس آن، نقطه‌نظرات روستاییان دریافت شد (جدول ۴):

جدول ۴- سنجش میزان رضایتمندی روستاییان نسبت به عملکرد طرح‌ها

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

گیوه‌ها	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم
افزایش ارزش زمین‌ها و املاک	۲۷/۳	۴۳/۵	۷/۵	۳/۷	۰
زهکشی معابر و هدایت آب‌های سطحی	۲۶/۷	۱۶/۷	۴۶/۷	۰	۱۰
اولویت‌داشتن روستا در بهره‌برداری از تسهیلات بهسازی	۳۶/۷	۵۳/۳	۱۰	۰	۰
توسعه موزون و هماهنگ روستا و سامان‌دهی کاربری اراضی	۴۳/۳	۴۰	۱۳/۳	۰	۳/۳
همکاری برای جلوگیری از ساخت‌وسازهای غیرمجاز در روستا	۲۰	۳۰	۴۶/۷	۳/۳	۰
تعریض معابر، اصلاح شبکه معابر	۲۰	۳۶/۷	۳۰	۱۰	
ایجاد، توسعه و نگهداری از فضای سبز	۶/۷	۶/۷	۳/۳	۳	۲۰
افزایش واحدهای مسکونی نوساز و مهندسی ساخت	۳۶/۷	۴۳/۳	۲۰	۰	۰
افزایش درصد مسکن ساخته‌شده با مصالح بادوام	۲۳/۳	۵۶/۳	۲۰	۰	۰

براساس بررسی‌های انجام‌شده بر روی گویه‌ها، نتایج زیر استنتاج شده است:

- از کل روستاییان نمونه، ۲۴/۱٪ از روستاییان، بر تأثیر خیلی زیاد طرح‌های توسعه بر بعد کالبدی- فضایی روستا، ۳۹/۴٪ بر تأثیر زیاد، ۲۹/۲٪ بر تأثیر متوسط (تاحدودی)، ۶/۳٪ بر تأثیر کم، ۱/۷٪ بر تأثیر خیلی کم و ۴/۱٪ بر طیف اصلاً (تأثیری نداشته است)، تأکید داشتند؛
- طرح‌های هادی به‌عنوان متغیری بیرونی، پیامدهای کالبدی مثبتی در روستاهای نمونه داشته‌اند و چنین طرح‌هایی در دستیابی به اهداف خود دارای پیشرفت بوده‌اند؛

۳. تنها در مورد ایجاد، توسعه و نگهداری از فضای سبز، روستاییان بر این باور هستند که طرح‌های هادی در رسیدن به این هدف موفق نبوده‌اند؛

۴. اصلاح و بهسازی معابر روستایی از جمله اهداف طرح‌های هادی محسوب می‌شوند. در روستاهایی که طرح هادی در آن‌ها اجرا شده است، شبکه معابر روستایی متحول شده است. در این روستاها، معابر عریض‌تر شده و تمامی خیابان‌های اصلی و تعدادی از معابر فرعی آسفالت شده‌اند. بر اساس تجزیه و تحلیل گویه‌های بالا، میزان رضایتمندی از طرح هادی در محقق کردن تعریض و اصلاح شبکه معابر، به ترتیب ۲۰٪ و ۳۶/۷٪ زیاد و خیلی زیاد بوده است و حدود ۳۰٪ از پاسخ‌گویان تأثیر آن را متوسط ارزیابی کرده‌اند؛

۵. پاسخ‌گویان میزان رضایتمندی از طرح مقاوم‌سازی مسکن را در محقق نمودن افزایش درصد مسکن ساخته شده با مصالح بادوام و واحدهای مسکونی نوساز را به ترتیب (۲۳/۳٪ زیاد) و (۵۶/۳٪ خیلی زیاد) ذکر کرده‌اند؛

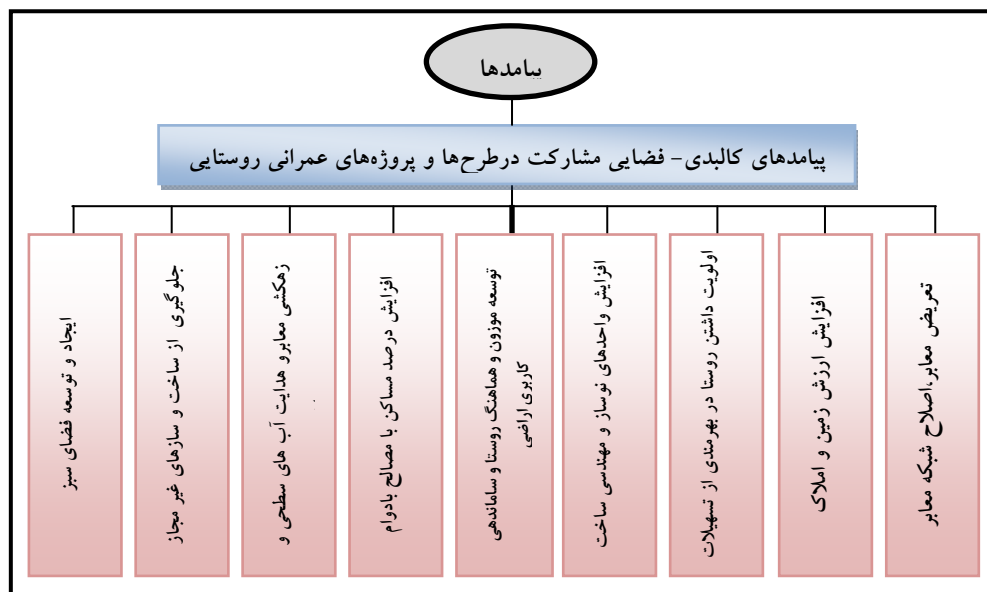
- از کل پاسخ‌گویان، (۷۰/۸۳٪) روستاییان بر این باور هستند که اجرای طرح هادی سبب توسعه موزون و هماهنگ روستا و سامان‌دهی کاربری اراضی و اولویت‌داشتن روستا در بهره‌برداری از تسهیلات بهسازی و نوسازی مسکن شده است که نسبت به سایر گویه‌های دیگر از فراوانی زیادی برخوردار است؛

- از کل پاسخ‌گویان، (۴۶/۳٪) روستاییان بر این باور هستند که اجرای طرح هادی تا حدودی سبب زهکشی معابر و هدایت آب‌های سطحی در محیط روستا شده است.

۳,۳. ارزش‌یابی پیامدهای کالبدی - فضایی مشارکت با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی

برای سنجش میزان اهمیت هریک از گویه‌های ذکر شده، از روش تحلیل سلسله‌مراتبی استفاده شده است. در این روش، برای حل مسئله تصمیم‌گیری، مراحل اساسی به شرح زیر مورد تأکید هستند:

۱. اولین گام در فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی، تشکیل ساختار سلسله‌مراتبی از هدف، معیارها و زیرمعیارها است. بدین منظور، ساختار سلسله‌مراتبی معیارها در سه سطح هدف، معیارها و زیرمعیارها ارائه شده است (شکل ۳):

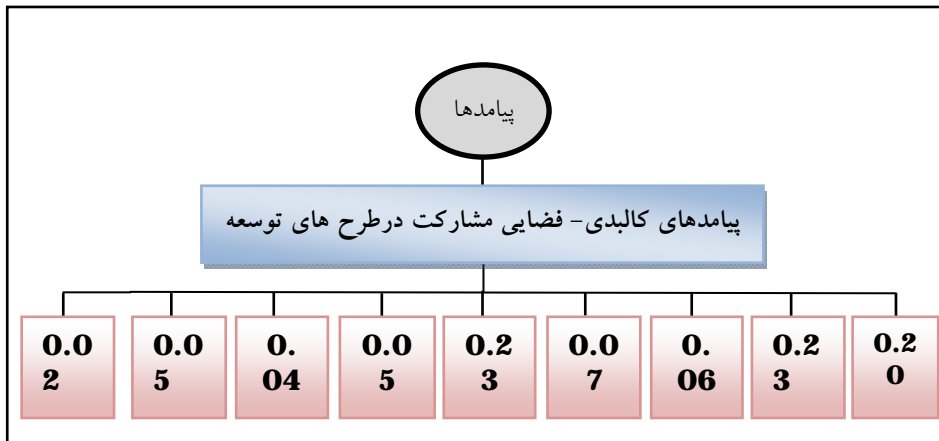

شکل ۳- ساختار سلسله‌مراتبی از هدف و معیارهای پیامدهای فضایی مشارکت روستاییان در طرح‌های توسعه

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

۲. مقایسه زوجی و تعیین ضریب اهمیت معیارها و زیرمعیارها: پس از مشخص شدن معیارها و زیرمعیارهای ارزش‌یابی و تشکیل ساختار سلسله‌مراتبی، گام بعدی در این فرایند، تعیین ضریب اهمیت معیارها و زیرمعیارها است. مقایسه زوجی معیارها و زیرمعیارها براساس مقیاس ۹ کمیتی ساعتی و به‌روش قضاوت گروهی صورت گرفته است. وزن نهایی شاخص‌ها، براینده نظرات خبرگان و کارشناسان محلی و روستاییان روستاهای نمونه است (شکل ۴):

۱. در این مقاله با توجه به اینکه سایر پیامدها نظیر پیامدهای اجتماعی- اقتصادی و محیطی- اکولوژیک بررسی نشده‌اند، فقط زیرمعیار کالبدی- فضایی سنجیده شده است.

شکل ۴- ضریب اهمیت معیارهای ارزش یابی شده در ساختار سلسله مراتبی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

بررسی‌های انجام شده نشان داده‌اند که از بین زیرمعیارهای پیامد کالبدی-فضایی طرح‌های توسعه، زیرمعیار افزایش ارزش زمین و املاک با وزن ۰/۲۳ و ایجاد، توسعه و نگهداری از فضای سبز با وزن ۰/۰۲، به ترتیب بیشترین و کمترین موفقیت را در رابطه با مشارکت روستاییان، در بین معیارهای هدف این پژوهش داشته‌اند و سایر زیرمعیارها سطح بینابینی از موفقیت را دارا بوده‌اند. بررسی اطلاعات کیفی حاصل از پرسش‌های باز بیانگر آن است که تحت تأثیر گسترش روحیه منفعت‌طلبی حاصل از بسط نظام شبه سرمایه‌داری در روستاهای کشور و ناحیه مورد مطالعه، روستاییان در اقداماتی که منافع اقتصادی موجودشان به مخاطره نیفتد و حتی منافع و فرصت جدید فراهم نماید، انگیزه بیشتری به مشارکت در آن نشان می‌دهند. مقایسه دو شاخص براساس ماهیتشان دلیلی بر این مسئله است. منافی که روستاییان از افزایش ارزش زمین و املاک می‌برند، بسیار بیشتر از توسعه فضای سبز است؛ از این رو، انگیزه بیشتری در مشارکت اجرای طرح‌های هادی داشتند؛ البته کاهش مشارکت روستاییان در توسعه فضای سبز، متأثر از ضرورت نداشتن این اقدام برای روستا با توجه به چشم‌انداز طبیعی آن بوده است.

۳.۴. ارزش‌یابی پیامدهای کالبدی- فضایی مشارکت با استفاده از آزمون T تک‌نمونه‌ای در این تحقیق، برای سنجش پیامدهای کالبدی- فضایی طرح‌های توسعه متأثر از مشارکت، علاوه بر استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی، از آزمون T تک‌نمونه‌ای استفاده شده است. در واقع، این آزمون به بررسی این مسئله می‌پردازد که میانگین یک متغیر خاص با یک مقدار فرق دارد یا خیر؛ بنابراین، آزمون T تک‌نمونه‌ای، میانگین نمونه تحقیق را با یک مقدار خاص (Test Value) مقایسه می‌کند.

نتیجه آزمون T (۲/۵۴) درباره سنجش پیامدهای فضایی مشارکت روستاییان در طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی در بعد کالبدی - فضایی نشان می‌دهد که در سطح خطای کمتر از ۰/۰۵، بین میانگین فرضی (۳) و میانگین به دست آمده (۳/۵۷) تفاوت آماری معناداری وجود دارد؛ از این رو، بین پیامدهای کالبدی- فضایی و مشارکت روستاییان در طرح‌های توسعه رابطه معناداری وجود دارد (جدول ۵):

جدول ۵- پیامدهای فضایی (کالبدی - فضایی) مشارکت روستاییان در طرح‌های عمرانی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۰

Test value=۳			انحراف معیار	میانگین تجربی	تعداد	شاخص
sig	Df	t				
۰/۵	۴۹	۲/۵۴	۱/۶۰	۳/۵۷	۳۲۴	کالبدی - فضایی

تأثیر این عامل را می‌توان در تفاوت معنادار اثرات طرح‌ها و ماندگاری آن‌ها در روستاهای مورد مطالعه درک نمود. براساس یافته‌های تحقیق، در روستاهایی از ناحیه که روستاییان سطح مشارکت بالاتری در طرح‌ها داشتند (نظیر قرعلیوند، آباریکی و داودرشید)، پیامدهای کالبدی- فضایی مثبت بودند و در جایی که نقش عامل مشارکت تضعیف شد (نظیر کره‌پا آزادبخت و چنارپایین)، پیامدهای کالبدی- فضایی شکلی نامطلوب پیدا کردند و پایداری کمتری داشتند. بررسی اطلاعات کیفی حاصل از پرسش‌های باز بیانگر این است که تعاملات نهادهای محلی (شورا و دهیاری) با دستگاه‌های اجرایی و نقش‌پذیری ریش‌سفیدان و معتمدان، مهم‌ترین

عوامل اثرگذار در افزایش مشارکت روستاییان، اثربخشی مثبت طرح‌های عمرانی در روستاهای ناحیه مورد مطالعه بوده است.

۴. نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

تحلیل متغیرهای تحقیق بیانگر این واقعیت است که طرح‌های عمرانی به‌عنوان عامل بیرونی که وارد نظام روستایی ناحیه کوه‌دشت جنوبی شدند، پیامدهای کالبدی-فضایی مطلوبی را در عرصه‌های روستایی به‌همراه داشتند. ازجمله این پیامدها می‌توان به افزایش قیمت املاک و زمین، اصلاح شبکه معابر روستایی، ارتقای کیفی شبکه معابر، جلوگیری از ساخت‌وسازهای غیرمجاز، دفع آب‌های سطحی، برخورداری از تسهیلات بهسازی و نوسازی مسکن (که زمینه‌ساز کاهش قابل توجه‌ای از مسکن غیراستاندارد شده است) اشاره کرد. یافته‌ها نشان می‌دهد توجه و بهره‌گیری از ظرفیت‌های ساختاری (اجتماعی-اقتصادی) در برخی از روستاهای ناحیه مانند مشارکت روستاییان (متأثر از عواملی نظیر هماهنگی دستگاه‌های اجرایی با نهادهای محلی، نقش‌پذیری ریش‌سفیدان و معتمدان) توانسته چنین بستری را فراهم سازد؛ به‌این‌معناکه طرح‌های عمرانی به‌عنوان یک عامل ساختاری بیرونی متناسب و همخوان با ویژگی‌های ماهوی نظام روستایی آن را تحت‌تأثیر خود قرار داده و این سبب شد تا این تحولات ماهیتی درونی و پایدار پیدا نمایند.

سخن آخر اینکه، محور قرارگرفتن مردم و جامعه محلی جزو جدایی‌ناپذیر توسعه پایدار روستایی و از مقوله‌های اساسی است که در دستور کار برنامه‌های توسعه روستایی قرار گرفته است؛ زیرا، حرکت‌های برنامه‌ریزانه محض (تهیه، اجرا و ارزش‌یابی)، بدون مشارکت، مداخله و تأثیرگذاری انسان بهره‌بردار، اگرچه در بهترین شرایط نظری تنظیم و تدوین شوند، اما به‌دلیل ناهمخوانی با واقعیات ملموس عینی و تجربی عملاً راه به جایی نخواهند برد.

با توجه به یافته‌ها و نتایج پژوهش، برای ارتقای سطح مشارکت بیشتر و مطلوب‌تر روستاییان در طرح‌های توسعه و تحقق پیامدهای فضایی مناسب، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شوند:

۱. توانمندسازی فرهنگی روستاییان از طریق کارگاه‌های آموزشی - ترویجی؛
۲. تفویض اختیارات غیرحاکمیتی دستگاه‌های اجرایی به نهادهای محلی - مردمی؛
۳. خوداتکایی محلی در فرایندهای تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری در سطح روستا؛
۴. تقویت و ارتقای سطح دانش و مسئولیت‌پذیری روستاییان در پروژه‌های عمرانی؛
۵. ایجاد و گسترش نهادها و تأسیسات جامعه مدنی نظیر شورای پیشگامان توسعه حوزه‌های مشارکتی و ترغیب مردم به حضور فعال در این‌گونه نهادها و تأسیسات.

کتابنامه

۱. دارابی، ح. (۱۳۸۵). «تبیین پیامدهای سرمایه‌گذاری‌های عمرانی در پرتو مشارکت مردمی، مورد: سکونتگاه‌های روستایی ناحیه کاشان». رساله دکتری رشته جغرافیای روستایی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۲. دارابی، ح. (۱۳۸۷). «مدیریت مشارکتی». دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی. تهران: سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌ها.
۳. زیرکی، م. ر. (۱۳۸۰). «بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌ها و پروژه‌های عمران روستایی (دهستان آستانه از توابع شهرستان تربت حیدریه)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای روستایی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۴. سعیدی، ع. (۱۳۷۷). «مبانی جغرافیای روستایی». تهران: انتشارات سمت.
۵. سعیدی، ع. (۱۳۸۶). «درسنامه برنامه‌ریزی روستایی». تهران، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم زمین.
۶. سعیدی، ع. (۱۳۸۹). «شناخت سکونتگاه‌های روستایی». تهران: نشر مهر مینو.
۷. سعیدی، ع. و حسینی‌حاصل، ص. (۱۳۸۸). «شالوده مکان‌یابی و استقرار روستاهای جدید». تهران: انتشارات شهیدی.

۸. قاسمی، م. ع. (۱۳۸۴). «بررسی عوامل اجتماعی-اقتصادی مؤثر بر میزان مشارکت روستاییان در طرح‌های عمرانی (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان کاشان)». فصلنامه روستا و توسعه، ۸(۴): ۷۹-۱۱۲.
۹. طالب، م. (۱۳۸۴). «طرح ارزیابی و تدوین تجربیات مشارکتی روستاییان در طرح‌های هادی روستایی». تهران: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، معاونت عمران روستایی.
۱۰. رفیع پور، ف. (۱۳۷۲). «سنجش گرایش روستائیان نسبت به جهاد سازندگی». تهران: نشر ارغوان.
۱۱. مهدوی، م. (۱۳۸۴). «مقدمه ای بر جغرافیای روستایی ایران». تهران: انتشارات سمت.
12. Cohen, J. M. (1980). *"Rural Development Participation"*. Cornell University: Rural Development Committee, Center for International Studies.
13. Derkzen, P. (2010). *"Rural Partnerships in Europe- A Differentiated View from a Country Perspective: The Netherlands and Wales"*. European Urban and Regional Studies, (17): 17-30.
14. Ener, M. (1998). *"Participatory Development and Empowerment"*. Third World Quarterly, 21(2): 266- 280.